

Nyelvünkben élünk – Žijeme v jazyku

Zaklatott mindennapjaink nyelv-rontó/-sorvasztó/-hanyagoló/-idegenítő iramában talán még inkább kellene ragaszkodnunk őseink nyelvéhez – az anyanyelvünkhöz. Kötődni pedig az ember ahhoz tud, amit ismer és a sajátjának érez. A hazai kisebbségek nemcsak az anya- és a „fogadó” ország kultúrtörténeteinek viszonylatában vannak különös hídhelyzetben, hanem az elmúlt három évszázad nyelvi fejlődésében lezajlott változások okán is. A török időköt követő telepítések során egy-egy ország több tájegységéről érkeztek, más-más nyelvjárást hozva magukkal. Persze a leteleplülő kisközösségek nyelvjárási szempontból sem maradtak homogének, Magyarországon belül is keveredtek, sajátos elegyét hozva ezzel létre a szlovák, román, német, szerb, horvát stb. nyelvnek. S ezek a nyelvváltozatok napjainkra nemcsak az adott közösség megtartó bástyái, hanem a „nyelvészinyencek” vizsgálódásainak kimeríthetetlen forrásai is egyben. Éppen másságuk miatt!

A Magyar Televízió Rt. Szlovák Rovata, a Domovina, 2004 novemberében indította útjára nyelvművelő sorozatát „Nyelvünkben élünk” címmel.

Két szlovák nyelvész Dr. Žilák Mária (a továbbiakban MZ) – ELTE – valamint dr. Tuška Tünde (a továbbiakban TT) – Szegedi Egyetem – segítségével merészkedtünk be a hazai szlovák nyelv három évszázados történetének kimeríthetetlenül gazdag labirintusába. A sorozat szerkesztőjeként bevallom, magam is sok új ismerettel gazdagodtam, kívánom ugyanezt Önöknek is. Az alábbiakban a televíziós sorozat szövegválogáját közöljük – magyar fordításban. Tartalmas szórakozást kívánunk!

A sorozattal kapcsolatos kérdéseiket, észrevételeiket vagy a Szerkesztőségbe, baratsag@chello.hu vagy a domovina@mtv.hu címen várjuk!

dr. Antala Zsuzsanna
a sorozat szerkesztője

1. Idegen szavak átvétele a szlovák nyelvben

TT: – „Nyelvünkben élünk” című tudományos-ismeretterjesztő adásainkban az életet állandó, előttünk és utánunk is létező jelenségként kezeljük. Éppen ezért foglalkozunk majd a múlt nyelvi jelenségeivel. Nem kerüli el figyelmünket a jelen nyelvészete, és remélem, a jövőben is lesznek nyelvünknek érdekes, egyedülálló, sokakat foglalkoztató, gondolkodásra készítő jelenségei. Mai műsorunkban az idegen szavak átvételével foglalkozunk.

Környezetünket már évszázadok óta számos idegen nyelv befolyásolja.

Biztosan sokan hallottak már ilyen vagy ehhez hasonló mondatokat.

Ludovít Haantól idézem: „A képviselő urak a választmányi gyűlésen azt a végzést hozták, hogy a tűzfalak megvizsgál-tassanak, s aki hibás, az megbüntettessék.”

Idézhetem Žilinskýt is:

A Magyar Televízió Domovina című szlovák magazinjának nyelvművelő sorozata: I.-VI. rész



„A választmányi urak délután folytatják a gyűlést és hitelesítik a jegyzőkönyvet.”

Mi az oka az idegen szavak átvételének?

MŽ: – Több oka is van. Környezetünkben mindig új dolgok jönnek létre, melyek megnevezésére a nyelv új szavakat alkot. Egyik nyelvben hamarabb, a másikban később jelenik meg az új megnevezés. Ilyenkor az egyik nyelv a másiktól veszi át a fogalmat. Az is előfordul, hogy az idegen vagy más nyelvből származó szónak olyan tartalmi vagy stilisztikai árnyalata van, ami az adott hazai nyelvben nincs meg. Az idegen szavak átvétele a mai napig élő nyelvi jelenség. A szomszédos nemzeteknél pedig kölcsönös szóátvételtől beszélhetünk. A Žilinskýtól és Haantól idézett két mondat tulajdonképpen az idegen szavak átvételének túlzó voltát gúnyolja ki.

TT: – Mikorra tehető a magyar szavak szlovák nyelvbe való átvétele és a fordított jelenség?

MŽ: – Mint tudjuk, ez a két nemzet már évszázadok óta él egymás szomszédságában. A X. és XII. század között a magyar nyelv vett át számos szláv – többek közt szlovák – kifejezést. A XIII. században ez a folyamat megfordult és egyre több magyar szó került át a szlovák nyelvbe. A történelmi Magyarországgal szomszédos, vagy az ország részét képező többi szláv nemzet nyelve is gazdagodott magyar elemekkel.

TT: – Nagyon nehéz megállapítani, hogy valamelyik szláv vagy a szlovák nyelvből való átvételről van-e szó? Lehetséges ez egyáltalán?

MŽ: – Sok nyelvész foglalkozott ezzel a problematikával, mindnyájukat fel sem tudjuk sorolni. Ennek a szakterületnek az alpművét *Kniezsa* István alkotta meg. Kétkötetes monográfiát írt a magyar nyelvben előforduló szláv elemekről. Nagyon nehéz megállapítani, hogy melyik szláv nyelvből származnak, mert éppen a X. században születtek ezek a nyelvek és hasonló hangtani fejlődésen mentek keresztül. Ezért kétséges, hogy egy-egy szó a szlovák nyelvből származik-e vagy éppen valamelyik déli szláv nyelvből?



Dr. Tuška Tünde

MŽ: – Kniezsa István két korszakról beszél: a mohácsi vész előttről és utániról.

Felolvasok néhány példát. Gregor Ferenc tisztán szlovák eredetűnek véli a következő szavakat: *abajdóc, bába, bacsa, balin, homolya, kacsa, kasza, kazal, lán, lendek, morvány, paszkonca, pászma, pohánka, szemerek*.

Amint látjuk, ezek a szavak a mindennapi élet valóságát tükrözik.

Vannak olyanok is, mint: *kalakócs, grúz, csevice*.

TT: – Mit jelent a kalakócs?

MŽ: – A kalakócs a „*staphylea pinnata*” nevezetű fa termése. Magyarul ez a hólyagfa. A mogorófélekhez hasonlít és szerencsét hoz! A nézők közül biztosan sokan ismerték *Koppány* János tótkomlói tiszteletes urat. Mindig volt nála kalakócs. A Tótkomlóra látogató vendégeknek vagy kedves ismerőseinek is szívesen ajándékozta. Vagy az olyan szavak, mint a „grúz”. Szlovák megfelelője a „hrúz”. Így hívták Petőfi Sándor édesanyját. Mind a magyar, mind a szlovák közvélemény ismeri.

TT: – Én is írtam példákat: *balaszka, valaska, becska, bocska, borovicska, bujna, druzsba, kabát*. Miért vettük át a szót balaszka, nem pedig valaska alakban?

MŽ: – A magyar nyelvnek volt egy elég komplikált nevű mássalhangzója, a „bilabiális zöngés spiráns”. Ebből a hangzóból kétféle hangzó alakulhatott ki: „b” vagy „v”. Más nyelvből kölcsönzött szavaknál is megjelenik ez a szó a magyarban, pl. „*bakter*” vagy „*vachter*”. Ezek az általam említett példák már későbbi időszakra esnek. Gregor Ferenc professzor a mohácsi vész utáni időszakból eredezteti őket.

TT: – Mi a helyzet a szlovák nyelvben szereplő magyarból átvett kifejezésekkel?

MŽ: – Érdekes kérdés! Mindnyájan ismerjük: *írek, urek, orek, erek, írečítý* – ezek mind-mind a magyar „örök” szóból eredő átvételek. Csakhogy azokat a magánhangzókat, melyek a szlovák nyelvben nem léteznek, a szlovákban a magyar „ö” és „ü” hangzókhoz legközelebb állókkal helyettesítették. Ilyen a *gerega, keltoval’, kelčí, kopen, bečev, fšersám, fšersám, belčov, mert’uk, čéder, čejder, ketejčík, ketéčík, čejš, čés... sejkavý, sékavý* – mondták a szóke hajú emberre.



Dr. Žilák Mária

TT: – Nekem is vannak példáim: *katonák, kombinét, gólt*. Milyen alakok ezek? Miért vette át a szlovák nyelv a magyarból a többes számú alakot?

MŽ: – Mert a beszéd folyamatában a szlovák fülnek talán így hallatszottak. Például, ha futballmérkőzést közvetítettek, hát azt hallhatták, hogy „*rúgtak két gólt*”. A „gólt” szó a szlovákban már alanyesetben jelenik meg, a „-t” tárgyrag elkülönítése nélkül. Ilyen a „jönnek a katonák” is, mert általában katona egyedül nem jött, mindig többen voltak.

TT: – Érdekes, hogy Szlovákiában nem hallani ezeket a kifejezéseket, sőt, sokan nem is értik meg őket.

MŽ: – A mai szlovák beszélt nyelvben biztosan nem. Nagyon nehéz kiválasztani, mely szavakat vettük át még a mi szlovák nyelvünkbe is a XVIII. század előtt, s hozták magukkal őseink az Alföldre. A mi szlovák nyelvünk megőrizte ezeket a szavakat. Ám a mai szlovák nyelvjárásokban, ha még meg is maradtak, a szóképlet perifériájára kerültek. A szlovák irodalmi nyelv pedig már biztosan nem ismeri őket. Ez nem jelenti azt, hogy a szlovák irodalmi nyelvnek nincsenek idegen szavai. Vannak, csakhogy más eredetűek. Olyan szavakat vesz át, amik manapság korszerűek.

MŽ: Végezetül hallgassuk meg Ján Gerči „*Kéz csókolom Mancika*” című kevertnyelvű versét, melyben kifigurázza a magyar szavak mértéktelen használatát a szlovák nyelvben.

*Kéz csókolom Mancika!
Ako,že sa máte?
Kcen vás elkiséroval’...
megengedujete?*

*-Igen!...ač sa ván tak ke
So mňou fšaradovat’-
Môžte ma hin k hazáig
Ta elkiséroval’.*

*-Ozaj – čo bolo s vami
V nedelu v ligete?...
Ja sa ván kšžonujen,
Vy iba idete.*

-Megbočátujte mi –
Son vás nevidela,
Lehet, že práve today
Regény son čítala.

Á, nem – nečítali ste,
Sietve ste išli.
A poton, pri kapuve
Pasasi k ván prišli.

Vy sa tévedujete
Fiatalúr kérem:
Lebo ja so s pasasi
Nikda domov nejden.

No, de ilyet- Mancíka!
So s legényi sóha?
Ta smiete hazudovat'?...
Hiszujete Boha?

A do cirkusa kto ván
Jegye vyváltovav?
Či len szórakozásból
Ván to csinállovav?

-Az egészen más... v cirkuse,
To len moj öcskös bov-
By ma mav kto védoval'
Keď majd megüünk domov.

Ale, teraz Mancíka
Mne že megsugajte:
Či ma „kegyes személlyel
Jönni” ta pustíte?

-No môžte id', – nem bánom!
Ač budete csendes,
Lebo ja len takych rád-
Čo sa pontos, rendes

2. Nyelvjárások

TT: – Előző adásunkban a hazai szlovákság kultúrtörténetének két jelentős XIX. századi alakját említettük: Ľudovít Haant és Michal Žilinskýt. Két mondatukat is idéztük, melyekben az idegen – esetünkben a magyar – szavak szlovák szövegekben történő túlzott használatát gúnyolták ki. Vajon hogyan gondolkodtak ők a helyi szlovák nyelvjárásokról, a békéscsabai és szarvasi szlovák nyelvváltozatról?

MŽ: – Megjegyzéseik a nyelv mindennapi használatához kötődnek. Olyan jelenségekről írnak, amelyeket hallhattak. Például Haan az első helyen említi a szóvégi „i” és „e” felcserélését, mint például: *krave* – tehenek, *vole* – ökrök, *pse* – kuttyák, *íst' do Dule* – Gyulára menni. Ilyen formákat a mai napig hallhatunk a piacon – „*dobrie žene boli na placi*” – „a jó asszonyok a piacon voltak”. Haan a szóvégi „m” és „n” felcserélését is lejegyezte. Például: „ja son bol ten starý človek” – „én voltam az az öreg ember”. Ilyen a múlt időben az „u”

vagy „v” használata az „l” helyett: „ja son bou” egyesek „ja son bov” formában ejtik.

A „*kostol*” helyett sokan azt mondják „*kostov*”.

MŽ: – Haan arról is ír, hogy a csabaiak a „*ver*”, „*veru*” – „*bizony*” helyett a „*var*” alakot ejtik. Ez pedig főzést jelent. A szomszédos településeken ezért kinevezték őket, hogy a csabaiak mindig csak „főznek”...

TT: – Ezért gúnyolódtak?

MŽ: – Igen, mert ezeket az alakokat másképpen ejtették, mint a szomszédos települések. Az egyes falvak lakói nagyon is odafigyeltek arra, hogyan beszélnek más falvakban, miben különbözik a nyelvük.

TT: – Žilinský is ír hasonló példákról?

MŽ: – Žilinskýt a nyelvről írott feljegyzéseiben *Markovičra* hivatkozik. Szerinte ugyanis abban az időben a szarvasi szlovákok nyelve még nem volt egységes. Még elég erősen éltek azok a különböző nyelvjárási elemek, melyeket a szarvasiak az óhazából hoztak magukkal. Markovič például csak hallomásból jegyezte le a nyelvi alakokat, tehát lehet, hogy kicsit pontatlanok. Az abai nyelvjárásból megörököltette pl. a „*bul šmi*” – „*voltunk*” alakot, ami „*boli šmi*” lenne helyesen. Žilinský szerint az a forma a bibliai cseh nyelv hatására alakult ki a „*byl sem*” formából. Gömörből való a „*švaže chceš*” – „*čože chceš*” – „*mit akarsz*”. Gömörben a kérdő névmást „*čo*” helyett „*šva*” alakban használják. Leír még példákat a zólyomi és nógrádi szlovák nyelvjárásokról is. A nógrádiban például a „*nuž*” – „*tehát*” helyett „*tuž*” alak szerepel. Valószínű ebből alakult ki maga a Tuška név is. A szarvasiak is nógrádian ejtették az említett alakot.

TT: – Értékes feljegyzések ezek a magyarországi szlovákság nyelvezetéről, mert mint kiderült, tulajdonképpen kevert nyelvjárásokról van szó. Igaz?

MŽ: – Igen. Érdekes, hogy néha egymás közt a középszlovák nyelvjárások különböző altípusainak keveredése figyelhető meg az Alföldön, a Dunántúlon pedig a nyugat-szlovákiai nyelvjárások altípusai jutottak hasonló sorsra. Az észak-keleti országrészben a kelet-szlovákiai nyelvjárások hatásai érethők tetten. Az is előfordulhat, hogy két teljesen különböző típusú nyelvjárás keveredik. Például a középszlovákiai a nyugat-szlovákiaival a ma Dabashoz tartozó Sári községben. Ecsereken pedig a nyugat-szlovákiai elemekkel tarkított kelet-szlovákiai nyelvjárástípus az uralkodó. Bükkszentkereszten a nyugat-szlovákiai nyelvjárás keveredik a kelet-szlovákiaival.

TT: – Hogyan jöttél rá ezekre a jelenségekre?

MŽ: – Nem én fedeztem fel őket. Nagy kutatások folytak a negyvenes évek végén. Jozef Štolc és Pavol Ondruš írt belőle monográfiákat. Az ő munkáikból indulhatunk ki. A hatvanas években folyt a gyűjtés „*A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza*” című munka elkészítéséhez. Itt is van a könyv.

TT: – Hogyan használható az atlasz?

MŽ: – Sajnos, a laikusok számára elég bonyolult a nyelvjárási atlasz használata. Nyelvi jelenségeket térképez fel és csoportosít. Olyanokat, amelyeket a köznapi nyelvben is hallhatunk.

TT: – Mondanál egy példát?

MŽ: – Természetesen. A 13-as számú térkép szerencsés lesz. Ennek a jelszava az „*upiekol*” – „*megsütött*” szó. Szakmailag jelszónak a térkép tetején feltüntetett szót hívjuk. A magyarországi szlovákok nyelve, a mi nyelvjárásaink még nagyon sok olyan nyelvi jelenséget megőriztek, melyeket a mai szlovák nyelv Szlovákiában már nem ismer.

TT: – Felvetődik a kérdés, hogy Haan és Žilinský miért nem írta le mindezen jelenségeket. Az előbb említett atlasz ugyanis meglehetősen újkeletű.

MŽ: – Az ő korukban a nyelvészet még nem volt olyan fejlett, mint napjainkban.

Elég volt csak jegyzeteket készíteniük. A nyelvtan alatt azt értették, hogy nyelvtanító könyveket írjanak. Štefan Jančovič is írt egy ilyen szláv-magyar „*mluvnicát*”, nyelvtant, valamint szótárat. 1848-ban Szarvason adták ki. Ezek a nyelvkönyvek azonban a latin nyelv alapján íródtak, kontrasztív módszerrel. A könyvet a szlovákoknak a magyar nyelv elsajátítására szánta, a magyaroknak pedig egy kis szlovák nyelvismeret megszerzésére, ha már ugyanabban az országban éltek. Ám ha megnézzük a nyelvtani magyarázatokat – nekem is csak egy fénymásolt példányom van a könyvből –, láthatjuk, hogy teljesen „idegen” a szabályok nyelve, melyeknek pedig éppen a két nyelv más-más rendszerét kellene megvilágítaniuk. Térjünk vissza a szótárhoz!

Ez a szótár azért nagyon fontos, mert elsőként közli a *Štúr-féle irodalmi szlovák nyelv alakjait* is. Ez a nyelv akkor alakult ki és teljes mértékben még nem fogadták el. A szótár továbbá közli az egyes alföldi szóváltozatokat is. Pl. a „*kominár*” – „*kéményseprő*” szót az alábbi alakokban is feltünteti: *kochar*, *kochniar*. Ezek a mai irodalmi nyelvben már nincsenek benne.

TT: – A XIX. század második felétől egészen a XX. század végéig nem keletkeztek úgynevezett nyelvjárási szótárak. 1993-ban jelent meg a „*Csabai tájszótár*”. Ha jól tudom, te lektoráltad.

MŽ: – Igen, már kéziratban ismertem az anyagot. Július Dedinský gyűjtötte össze. Haan munkájára alapozva, szintén idősebb emberekkel beszélgetve gyűjtötte a szótár anyagát. Csakhogy Haan idejében ez a módszer még elégségesnek bizonyult, mára azonban már kissé elavult.

TT: – A következő ilyen szótár 2000-ben jelent meg „*A békéscsabai szlovák tájnyelv*” mindennapi szókészlete a XX. század 2. felében”. A szerző Ondrej Hankó.

MŽ: – Ez is egy tudományos- ismeretterjesztő mű, mert manapság tudományos koncepció nélkül nem lehet szótárakat készíteni. Nemcsak abból áll, hogy összegyűjtöm az adott nyelv szavait! Bizony, nehéz munka, főleg egy nyelvjárási szótár összeállítása.

TT: – A harmadik szótár, amit véleményeztél, Juraj Synčok tollából a „*Komlói értelmező tájszótár*”.

MŽ: – Abból induljunk ki, amit említettél is, hogy a szókincs nagyon hamar idejét múlja, változik. Sok kifejezés, amit még a mi generációnk ismer, a fiataloknak bizony már ismeretlen. A szerző ezért rajzokkal is hangsúlyozta bizonyos szavak jelentését.

TT.: – Hát ezért a rajzok...

MŽ: – Igen, és lehetett volna belőlük több is.

TT: – „*Slamienok*” – „*szakajtó*” : szalmából fonott edény. Rajz is van róla.

MŽ: – Kenyérsütéskor használták. Ma már otthon nem sütnék kenyeret, tehát a szakajtót sem használják. Ha mégis, más szerepben, mondjuk díszként. Én burgonyát tartok benne.

TT: – Miért hasznos, hogy nálunk megmaradtak és máig használják a szlovák nyelvjárásokat?

MŽ: – A magyarországi szlovákság nyelvjárásai külön nyelvjárást alkotnak. Egyetlen szlovákiai nyelvjárással sem egyeznek meg. Megőriztek számos ősi, egyedülálló nyelvi jelenséget. Szerintem ezt nagyra kell becsülnünk!

Történelmünk, nyelvünk, kultúránk egy darabjáról van szó!

TT: – Az említett szótárakban szerepelnek szólások, közmondások, állandósult szókapcsolatok – a frazeológia elemei is. Ezzel a témával azonban már következő adásunkban fogunk foglalkozni.

3. Frazeológia – jelentéstan

TT: – Haantól idézünk. Így írt a békéscsabaiak szlovák nyelvéről:

„Vannak a csabai tót tájbeszédnek sok oly különöségei, melyek a csabai tótot a többi körül fekvő tót helységek lakosaitól megkülönböztetik.” A múlt adásban ugyan már utaltunk ezekre a morfológiai jelenségekre, most a „különös hasonlataikkal” foglalkozunk, mint például: „teli, mint a pénz”,

„megdagadt, mint a duda”, „összecsavart, mint a lepedő”,

„részegecs, mint a kéve”, „sovány, mint a vadászkutyá”,

„eldőlt, mint a zsák”, „fehér, mint a galamb”,

„magányos, mint az ujjam”, „elpirult, mint a posztó”, „elkutyult, mint a csabai harang”, „csendes, mint a püspök”,

„okos, mint Salamon disznaja”, „páros, mint Drgo lovai”

– valami Drgo nevének egyik lova igen kicsi volt, a másik igen nagy.

Haan miért csak az utolsó szólásmondást magyarázza meg?

MŽ: – Azért, mert a többiek általánosabb érve nyűek, ezeket már régen ismerjük. Vannak azonban, amelyek egy konkrét helyi történethez kapcsolódnak. A nyelvjárási szótárak, melyek a frazeológiával – jelentéstannal – foglalkoznak, éppen azért olyan értékesek, mert sok-sok olyan szólást, közmondást is tartalmaznak, melyek ilyesféle helyi történetekről mesélnek. Szerintem a Csabai Kalendáriumban is számos szólás, közmondás szerepel, hiszen az emberek mindig is szerették őket.

Te a doktori disszertációdban egy egész fejezetet szenteltél a szólásoknak és közmondásoknak.

TT: – Igen. Összegyűjtöttem a Csabai Kalendáriumban található szólásokat és tematikailag igyekez-

tem csoportosítani őket. Azért csináltam így, mert tudni szerettem volna, milyen kérdések foglalkoztatták az akkori idők embereit.

A következő témákat találtam: *ember, család, emberi kapcsolatok, mesterségek, gazdaság, étkezés, tánc, lakás, szellemi képességek, az emberi nyelv, pletykák, ráolvasások, jóslások, az időjárás, vallás, erkölcs, az igazság.*

MŽ: – Be tudnánk mutatni ezeket a tematikus csoportokat példákon keresztül is?

TT: – Természetesen. Kerestem egy párat. Szó szerinti fordításban a következőképpen hangzanak. Például: „*Megbetegedett az ördög, szent akart lenni. Amikor meggyógyult, az volt, mint annak előtte.*” vagy „*Az ördög szívesen bújík angyalbőrbe.*” vagy „*Mindig kilátszik a szarv egy része.*” Vagy „*Kiűzte a szörnyet, beengedte az ördögöt.*” Nekem nagyon tetszik a következő is: „*Hiába főzöd, mosdatod, tisztítod az ördögöt, soha nem lesz fehér.*” Rájöttem, hogy a magyar és az alföldi szlovák szólások és közmondások között nincsenek nagyon jelentős eltérések. Érdekes, hogy a vallás tekintetében mégis eltérnek. Az alföldi szlovákság szólásaiban, közmondásaiban sokszor szerepel az Isten. A magyar nyelvben pedig csak átvitt értelemben jelenik meg.

MŽ: – Erre is mondanál példákat?

TT: – Igen, például „*az Isten háta mögött*” – ami azt jelenti „*eldugott, távoli helyen*” – helyzetben az Isten szó csak átvitt értelemben szerepel. „*Akkor még az Isten is kiskörmök volt*” „*vtedy ešte aj pán Boh bol deckom*”. Nagyon régen volt. Mindkét esetben az Isten szó átvitt értelemben szerepel.

MŽ: – Mi a helyzet a szlovák szólásokkal, közmondásokkal?

TT: – Van egypár, például: „*Attól félj, aki nem féli az Istent!*” vagy „*Az igazságért szenvedni nem hiábavaló, hanem Istennek tetsző dolog.*”. Ezekben az esetekben az Isten konkrétan szerepel, nem elvont értelemben, mint a magyar példákban.

MŽ: – Azért őseink sem voltak ennyire istenfélők! Biztosan vannak más témájú szólásaik, közmondásaik is...

TT: – Igen, természetesen. Az előbb említett témák tükrében számos ilyet találtam. Például: „*Aki hibátlan barátot keres, barát nélkül marad.*” vagy „*Jobb egy régi barát, mint két új.*” vagy „*A boldog embernek az ellensége hal meg, a szerencsétlennek pedig a barátja.*” Ezekből is látjuk, hogy alföldi őseink életében milyen fontos volt a barátság. „*Úgy bánj a barátoddal, mintha egyszer ellenségeddé válhatna!*” Vannak más típusú mondások is: „*Ahol tisztesség van, nincs kutyavilág.*”, „*Csak azt birtokoljuk, amivel törődünk.*”. A felsoroltakhoz hasonló szólásoknak, közmondásoknak biztosan más településeken is megvannak a megfelelőik. Mi nem ismerjük őket, ám nézőink talán segítségünkre sietnek és küldenek ilyeneket! A Synčok-féle „*Kömlósi értelmező tájszótár*”-ban a tótkömlósi szólások és közmondások vannak feltüntetve. Olyanok is, amelyek konkrét szituációhoz kapcsolódnak. Csak az a gond, hogy némelyekhez nem fűztek magyarázatot.

MŽ: – Mondanál-e néhány példát?

TT: – Igen. Például: „*Vagy lesz háború vagy nem, mond-*

ta Tirpács úr, aki pedig okos ember” – így mondták Tótkömlóson, teszi hozzá a szerző Juraj Synčok.

TT: – Ezt a szólást meg is magyarázza?

MŽ: – Igen. Az értelme az, hogy „*vagy jó lesz vagy nem*” – „*vagy lesz háború, vagy nem lesz*”. Ez csak egy magyarázat, nem a szólás magyar megfelelője. Tirpács úr azonban ismert személyiség volt a környéken. Méter-áru-kereskedése volt. Az ő boltjában vette például az édesanyám a menyasszonyi ruhájához az anyagot.

TT: – Szerintem pont ezért érdekesek a helyi szólások, közmondások, mert érzelmileg jobban kötődünk hozzájuk.

MŽ: – Vannak olyanok is, melyek jelentésükben, szituációs alapjukban nagyon hasonlítanak egymásra, mint pl. „*megakadt, mint Králik Iva a Miatyánkban*” és „*megakadt, mint Bevko samara*”. Továbbá: „*ráesett, mint Zsingor az orgonára*”. Erről azt tudjuk, hogy Zsingor tótkömlósi kántor volt. Úgy halt meg, hogy a templomban lett rosszul az orgona mellett és ráesett a hangszerre. Azt is mondhatnánk, hogy „*eldőlt, mint a zsák*”. Haan még ebben az alakban írta.

TT: – Manapság keletkeznek-e még szólások, közmondások?

MŽ: – Igen. A hetvenes években a szlovákiai Csesztve községben Gyivicsán Anna jegyezte le a következő szólásmondást: „*Az is úgy nézhetett ki, mint mikor Badinsky mama a Balatonban fürdött*”. Maga Badinsky néni mesélte el a kutatónak, hogy az ötvenes években az unokái elvitték őt a Balatonhoz nyaralni. Ő, szegénylős asszony létére nem vitt fürdőruhát, hanem az alsószoknyájában ment a vízbe. Hát a Balatonon annak idején bizony komikusan festhették...

IV. A nevek világa

TT: – Nemcsak a frazeológia, a jelentéstan nagyon fontos, hanem sok mindent elárul rólunk a nevünk is. Felfigyeltek erre gyakran idézett tudósaink is. A nevekről Haan Lajos a következőket írja: „*A városok és a családi nevek rendszeresen elferdítetnek. Például Koricsjanszky, Henger, Hojza, Štrabán, Ochman ahelyett, hogy Koricsanszky, Hengermüller, Haas, Štrba, Hoffman. Nagyváradot hívják Vel'kú Aradnak, Aradot pedig Malú Aradnak.*” A továbbiakban Žilinský ezt írja: „*Az idegen hangzású tulajdonnevet sajtáságos módon szokták elferdíteni. így például Harruckern helyett azt mondják Harugej, WenkheimVenhajt, Königswarten nevéből, mivel hosszú, kettőt csináltak, így Kinis és Cvajder. Braun – Brau.*”

A nagyközönség előtt is ismertek a hivatalos elnevezéseken kívül az ún. nem hivatalos, különös névalakok.

MŽ: – Hasonló neveket találhatunk a sírköveken is. Felsorolok néhány példát. „*Ondrej Kocka*”, „*Đord' Novák*” – a magyar György névből képzett különös alak. „*Ján Kešjar*”, „*Matúš Partkó*”, „*Žofia Dreňovsky*” vagy „*Dcéra Miško Novák*”, „*Dcéry Michala Pálenkás*”, „*Manželka Michala Gajdáč született Ilona Novák*”, „*Manželka Michala Zahoran született Žofia Dreňovsky*” – ezek mind-mind rendellenesen képzett személynevek. Népi formában az asszonyokat másképp

nevezték el pl. Faračka, Félixka, Ńaňa Erža Vargovka Koškárka, Ńaňa Dana Bajka Bát'a Marciho...Zuzana Covej Pipíšky...

TT: – Ezekkel a „melléknevekkel” különböztették meg őket.

MŽ: – Igen, ebből derült ki, hogy nem lányokról, hanem asszonyokról van szó. Megpróbálták a neveket a magyar asszonynevek – például Kiss Jánosné – mintájára lefordítani.

TT: – *Závada* Pál a „*Jadviaga párnája*” című regényében a humor eszközéül is szegődteti a névhasználatot. Idézem: „*Ez csak olyan csúfolónév, hogy Mucha, ami azt jelenti, hogy légy. Mert amúgy Istványék. De van család, akit úgy mondanak, hogy Blcha, az meg bolha.*” Egy másik példa a regényből: „*Lasztovicska, az meg fecske. Zvonár, az meg harangozó. Vrabec meg veréb. Apus tréfálkozik, hogy fecskének veréb csúfnevet ad. Meg ilyen nevűek, hogy Lasztovicska sosem voltak itt. Bár Vrabecnak mondott templomszolga lehet, hogy volt akkor.*”

MŽ: – Térjünk vissza a Mucha névhez! István nevűek éltek Nagybánhegyesen is. Ott is Mucháéknak hívták őket. Jól ismertem a családot, a leszármazottaik ma is élnek. Nem tudom, vajon Tótkomlósról származtak e? Ezt a családnevet bizony Muchának „becézték”.

TT: – Závada a saját nevével is eljátszik.

MŽ: – A következő jelentést fűzi hozzá: „*gát, akadály, hiba*”. Tulajdonképpen ő több személynevet azonosít a köznevekkel. A regényben szerepel a *kakast jelentő Kohút* név. Az író a kakas tulajdonságait rendeli hozzá.

TT: – Volt-e Tótkomlóson Lavica vagy Kolácsik név?

MŽ: – Biztosan nem! A *Lavica* eredetileg a *Lóci* névből származik. Érdekes, hogy a magyarba a szlovák „*lavica*” – pad – „*lóca*” alakban került át. Ebből alakult ki a *Lóci* tulajdonnév, amivel Závada eljátszik a regényben. A *Kolácsik* – *kalácska* – nevet pedig a *Chlebnický* – *kenyeres* – ihlette. A *Chlebnický* a *Chlebnice* helysége névből képződött. A „*jó, mint egy falat kenyér*” összehasonlítás ihlette. Mert ugye mi jobb a kenyérnél? A kalács.

TT: – Závada következő regényében a Rozkos név is „beszédes”.

MŽ: – Igen, nemcsak azért, mert Tótkomlóson sok ilyen nevű volt, hanem még Romániában, Nagylakon is számos Rozkos él. Történésünk – *Gombos* János –, aki anyai ágon szintén Rozkos, kiderítette, hogy a XVIII. században ezt a nevet egy „lánglelkű magyar” írnok Gyönyör családnévre fordította le.

TT: – Érdekes, hogy Závada sok becenevet is használ.

MŽ: – Igen. Például a helyi lelkészeket a *Baran* – *bárány* – névvel illeti és sorszámozza őket, akár a királyokat. I. Istvánhoz hasonlóan ő I., II., III. Baranról beszél. Ezenkívül jelzőt is ad nekik, pl. Templomépítő vagy Vcselár – méhész – és sorolhatnám. A pártelnököt Ceszneknek – fokhagyma – hívja. Belőlük is van I., II., III. és így tovább. Ha már a lelkészeknél tartunk... A „XXI. *Kokan*” vagy „XXI. *Vcselár*” név mögött valószínűleg *Koppány* János alakja „bújik meg”. Ő ma-

ga sokszor mondta viccesen, hogy „*én vagyok Jano Koppány*” – ami „*megrúgott Jánost*” jelent magyarul.

TT: – Mi mindent árulhat el a nevünk?

MŽ: – Például a származásunkat. Sokan választották családnevükül a származási helyüket. Pl. *Semetkovce* – *Semetka*, *Mót'ová* – *Mót'ovsky*, *Pribel'ce* – *Pribel'skúj*. Maga a Závada név is a *Závada* vagy *Zavadovce* falunévből származik.

TT: – A *Litavskúj* is ilyen név lenne?

MŽ: – Igen. Litavský urat biztosan sokan ismerték is, mert tanfelügyelő volt. Az iskolában találkoztunk vele. Az ő felesége Janko Králí, híres szlovák romantikus költőnek, a Štúr-iskola egyik vezéregyéniségének unokája volt.

TT: – Neveink árulkodhatnak a foglalkozásunkról is.

MŽ: – Igen. Ilyenek pl. a *Gajdoš*, *Gajdáč*, *Hudec*, *Čižmár*, *Kováč*. Személynévként állandósultak az olyanok is, mint *Všadebol* – „mindenhol járt”, *Rozbilhrňok* – „cseréptörő”.

TT: – Mit jelentettek ezek a nevek?

MŽ: – Lehet, hogy az a bizonyos illető mindenhol ott szeretett volna lenni, el is ment, ám nem maradt az esemény végéig. Komikus helyzet állt elő: ott is volt meg nem is.

TT: – Hogyan magyarosodtak el a nevek? Számos ilyen esetet tudunk.

MŽ: – Igen, főleg a két világháború közötti időszakban történt ilyen. Magyarország a nevek magyarosításával is igyekezett „egységesíteni” a nemzetiségeket. Északkelet-Magyarországon, az ún. Hutákban voltak olyan „lánglelkű” papok, akik igyekeztek meggyőzni a szlovákokat a névmagyarosítás előnyös voltáról. Azért van arrafelé számos Petőfi, Rákóczi, Mezőfi nevű.

TT: – Aki kíváncsi a neve eredetére, hogyan tud utánanézni?

MŽ: – Ebben segítenek a történészek. Már említettem pl. *Gombos* János történészt, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete munkatársát. Ő is szívesen ad tanácsot. A személyneveket őrzik a levéltárak, oklevelek. Ezek azonban csak a szakértőknek hozzáférhetőek. A nevek eredetét kutató kérdésekkel tehát a történészekhez kell fordulni. A magyarországi szlovákoknak például szívesen segít a kutatóintézet.

TT: – Eddig a személynevekről beszélgettünk. Závada regényeiben azonban számos jellegzetes állatnév is szerepel. A *lovakat Szellőnek, Facskának, Madárnak* hívja, a *teheneket Riskának, Rózsának, a kutya pedig Cigány*.

MŽ: – Igen, ezek jellegzetesen magyar állatnevek. A szlovákok szlovákul nevezték el az állataikat. A nagynéném kutyáját *Akoty*nek hívták. „*Ako ty*” jelentése „*mint te*”. Kutya, mint te. Az állatok magyar névadásának összetettebb okai is lehettek. Így például a *magyarországi németek a lovaknak, teheneknek – az igavonó állatoknak – magyar nevet adtak*. Azért, hogy ha eladják őket, akkor a – valószínűleg magyar – új gazdának ne kelljen átneveznie az állatot.

TT: – Érdekes lenne egyszer talán arról is beszélni, hogyan, milyen kifejezésekkel kommunikáltak az állatokkal.

V. A gyermeknyelv

TT: – Már többször beszéltünk Závada Pál regényeiről. A Jadviga párnájában a főhős, Ondris, a regény végén bizonyos helyzetekben nem mondja végig a szavakat, hanem gyermeknyelvi, rövidített változatokat használja. A mai adásban a gyermeknyelvről fogunk értekezni. Manapság már miért nem beszélhetünk Magyarországon szlovák gyermeknyelvről? Miért tűnt el?

MŽ: – A gyermeknyelv a helyi nyelvjárásokból építkezett. Manapság pedig, ha a szülők meg is tanítják a gyereket szlovákul, akkor is az irodalmi nyelvvel ismertetik meg. Amikor még a nyelvjárások élők voltak, számos vidéken a gyerekek egy speciális szlovák szókinccset is elsajátítottak. A XX. század elején hozott rendelet szerint a gyermekeknek iskolaköteles korukig meg kellett tanulniuk magyarul, ezért a szülők a kicsiket elkezdték magyarul tanítani.

A szlovák gyermeknyelvet felváltotta a magyar, bár az ötvenes, hatvanas évek generációja még ismerte a régi gyermeknyelvet.

TT: – A felnőttek nyelve is sok kicsinyítőképzős alaktartalmaz, akár a gyermeknyelv.

MŽ: – Igen, a szláv nyelveknél gyakoriak a kicsinyítőképzős alakok. Ha a gyerekekhez beszéltek, kezecskét, lábacsկát, pohárkát, tányérkát, fejecskét stb. mondtak...

TT: – Ez egy speciális szókinccs, igaz?

MŽ: – Nem teljesen. Ilyen alakok a felnőttek nyelvén is előfordulnak. Gyermekkoromból másra emlékszem, összeírtam néhányat, mert bizony már régen volt, hogy ezeket a szavakat használtuk...Pl. a babácska nemcsak a játékot jelentette, hanem a gyermeket is. A rózsát, virágot „*čača, čačika*” néven emlegették, a „*čačaný*” szépet jelentett, ha megszagoltatták a virágot a gyerekekkel „*čikčačikát*” mondtak. Az alvást „*čičkat, spinkat*” jelentette.

A nagyobbaknak azt mondták: „*Spišiakékhoz megyünk*”.

„*Hapat, hapuškat*” – ülni, „*pánikat*” – állni. Ez is oda tartozik. „*Pišťoke*” – száj, „*papat, papuškat*” – étel, „*tocúľat, bežkat*” – menni, „*kakaný*” – piszkos, „*cucu*”- cukor, „*vodíka*”-vizecske.

Az állatokat a következőképpen hívták: „*pušika*” – malac, „*havko, kuťko*” – kutya. A magyar kutya szóból. „*Pipika*” – csirke, tyúk, „*čina*” – csikó, ló. Ha valamit el akartak dugni a gyerek elől, akkor azt mondták: „*Elvitte a cica*”. Ha valakinek piszkos volt a füle, azt mondták, hogy: „*Belecsinált a cica*”. Ezt a kifejezést nem mindenhol ismerték. Kovács Ilona tanító néni, aki Tótkomlósról került Kiskőrösre, egyszer egy piszkos fülű kisfiúnak az előbbieket mondta. A kisfiú pedig: „*Tanító néni, nekünk nincs otthon cicánk!*” A „*tájsť het*” – elmenni, eltűnni jelentésben szerepelt. „*Ba, aba*” volt a puszi neve. Kedves, nem?

TT: – A gyerekek az iskolában altatódalokat tanulnak. Ezek szintén közel állnak a gyermeknyelvhez.

MŽ: – Azért is tanulják őket.

TT: – Mi is tanultunk a különböző galuskákról egyet. Van dallama is, de nem akartam elénekelni.

MŽ: – Igen. Nekem a nagymamám énekelt. Természetesen vannak benne „csúnya”, a nyilvánosság előtt nem használatos szavak is, ám ezek a dallam monotoniját szolgálták. Így hatottak igazi altatóként.

TT: – Lami István gyűjteményeiben is sok ilyen találunk. A karácsonyi énekekben is vannak olyan elemek, melyek olyanok, mintha Szűz Mária altatódala lenne a kis Jézusnak.

MŽ: – Igen, a betlehemi játékokból származó betétdalok ezek. Lami István jegyezte le őket.

TT: – A gyerekek játék közben gyakran összekapnak és elkezdenek csúfolódni.

MŽ: – Igen, emlékszem, hogy nálunk a különböző nevekre ilyen csúfoló versek születtek: „*Ádám, Éva, őlből kiesett béka*” vagy „*Ancsa, bárányka, eltörte a tálat, kapott pofont párat*” vagy „*Mara-Bara*” vagy „*Mariska, egerfeleség*”... Zsuzsát a spárgához hasonlították, a Katalint a sárhoz: „*nagyszemű Kata, sárba esett maga*”. Kesztlőcön pl. a Klára név ritka volt. Králának csúfolták.

VI. – Az udvarlás

TT: – Haan Lajosnál olvashatjuk a következő történetet: „*Szombaton Jani a tanyáról kocsikázott haza. Találkozott Gyurival, aki rákiáltott: – Jani, megnősítettek! -Kit adtak hozzád?- Racsko Dorát. – Ó, én szívesebben vettem volna el Kocsan Ilát!*”

MŽ: – Hasonló történetet jegyzett fel Dedinszky Gyula is. Chlebnický János vette fel a Csabai Olvasókönyvbe. Így hangzik: „*Egy ember rakományt visz a városba, egy másik pedig üres kocsival jön kifelé a városból. Az, amelyik kifelé igyekszik, megszólítja a barátját:*

– Miso, állj meg!

– Hóóóó!

– Tudod-e, mi újság a városban?

– Vajon mi?

– Hát, hogy nőszülz.

– Én?

– Te!

– Kit veszek el?

– A Straka utcai Palusfk Jucit. Csak el kell menned hozzá, már megkérték és kihirdették a templomban.” Ezek a történetek a XIX. század végén, a XX. század elején estek meg. Akkoriban bizony így köttettek a házasságok. A szülők döntöttek, nem a fiatalok. A világháborúk változtattak ezeken a módszereken. Egy azonban biztos, akkoriban is udvaroltak.

TT: – A szerelem megvallásának egyik formája volt a népdal is, nem?

MŽ: – Igen. Dalban a nyilvános alkalmakkor udvaroltak.

TT: – Már említettük Závada Pál „*Jadviga párnája*” című regényét. Intim hangulatot tükröz, ahogy Jadviga néha a férjét, Ondrist szólítja: „*Ondriskó, vánkoscám!*”

MŽ: – A házasságok és szerelmesek sajnos már rég nem beszélnek egymás közt szlovákul.

TT: – Elgondolkodtunk, vajon régen hogyan udvaroltak szlovákul?

MŽ: – Mondok egy történetet. Egyszer egy úrfiú udvarolt egy lánynak. Nagyon eredeti akart lenni és

megkérdezte a lányt: „Szereti a magányt?” A lány válasza: „Én a kiflit jobban szeretem!”

TT: – Itt a mi kétnyelvűségünkben rejlik a vicc megfejtése. Miből eredt ez a félreértés?

MŽ: – A pogácsát nálunk, az Alföldön „bagánynak”, „bagányának” mondták, ám némely vidéken „magánynak” is nevezték.

TT: – Hol?

MŽ: – Nem tudom, melyik régióban. Talán a nézők majd megírják nekünk.

TT: – Fordítsuk komolyra a szót! Hogyan udvaroltak szlováku!

MŽ: – Erre a legjobb alkalom a multságokon, bálokon kínálkozott. Azonban ezek ritka események voltak. A fonó 4-6 hétig tartott, akkor jártak a fiúk a lányok után. A „fonómama” már tudta, melyik fiúnak melyik lány tetszik. Amikor a fiú elmenőfélben volt, utánaküldte a lányt, zárja be az ajtót. Ha a fiú nem volt szimpatikus a lánynak, valóban bezárta utána az ajtót. Ha igen, akkor szóba elegyedtek. Tótkomlóson például ilyenformán:

„– Jöjjön vissza!- Akkoriban a lányok magázták a fiúkat. – És mit adsz nekem?

– Nekem nincs semmi szétosztanivalóm. – Csak adj valamit! – a legény kitartott. – Egy pohár vizet! – mondja a lány. – Az nekem kevés. – Akkor kettőt... – Az is kevés! – Akkor hármat!

– Az meg már sok!”

TT: – Hogyan folytatódott a történet?

MŽ: – Ez után a párbeszéd után megegyeztek, mikor, melyik úton megy haza a lány, hol várhatja meg a legény. Így ismerkedtek.

TT: – A néprajzi munkák leginkább az udvarlás körülményeit tárgyalják.

MŽ: – Igen, minden faluban voltak napok, amikor a fiúk meglátogathatták a lányokat. A fiatalok kint ültek a ház előtt a padon és beszélgettek. Ha a fiút már beengedték a házba, azt jelentette, komolyak a szándékai és ezzel a szülők is egyetértenek.

TT: – Befolyásolták-e a polgári szokások a falusi társadalmat?

MŽ: – Igen. Például szokásba jött az emlékkönyv, amibe verseket írtak. Fiúk a lányoknak, lányok a fiúknak. Édesanyám is elmondott egyet:

„Szerelemből írom és sajnálom,
hogyan nem lehetek melletted, drágaságom.
Nagyon fáj a szívem, éretted égő aggodása,
szemem szép látása szerelmem megvallása.
Kedvesem, mond meg, akarsz-e engem
vagy csak bánatba borítod szívem-lelkem?”

TT: – Talán az édesanyjának írták ezt?

MŽ: – Nem neki, hanem a nővérének írták. Ő csak

megjegyezte. Hozzá kell tennünk, hogy ezeket a verseket az egyszerű falusi fiatalok írták.

TT: – Volt-e a szerelmeseknek valamilyen titkos nyelvük?

MŽ: – Biztosan volt! A tanyák például messze voltak egymástól. Ha a lány egyedül volt, úgy állította a kútágast, hogy abból értsen a fiú. Így jelezte, mehet-e a legény, egyedül van -e otthon vagy nem.

TT: – A házasságkötés után magázódtak vagy tegeződtek az emberek?

MŽ: – Az volt a „rend”, hogy a férj tegezte a feleséget, ám az asszonynak továbbra is magáznia kellett az urát. Emlékszem a nagyszüleimre. Anyám édesanyja mindig „apának”, „aponak” szólította a nagyapámat. A nagyapám pedig csak Ancsának hívta őt. A másik nagymamám egyszer merészelt az mondani: „Miso, menjen, hozzon nekem vizet!” Erre a nagyapám: „Még hogy én Miso vagyok neked?” A nagymama megfelelt: „Hogyan szólítsam, ha Misoként írja alá a nevét?”

TT: – Ez kedves történet. Ám a lány szerelmi kötést vagy rontást is küldhetett a fiúra, nem?

MŽ: – Igen, főleg akkor beszéltek ilyenekről, ha a fiatalok kölcsönösen nem tetszettek egymásnak vagy a szülők nem tartották megfelelőnek valamelyik jelöltet. Különböző praktikákhoz folyamodtak. Egyesek az egész európai régióban ismertek. Voltak azonban egészen különlegesek is, egy ilyet mondanék. Három marék földet kellett összegyűjteni három olyan udvarból, ahol akasztott ember volt. Ezt a földet a legény házatól a saját házáig szemenként elszórta a lány, és attól fogva a fiú mindig elment hozzá, nem kerülte el őt.

TT: – Nehéz lehetett ilyen földet találni...

MŽ: – Igen. Főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy azelőtt erkölcsileg megengedhetetlen volt az öngyilkosság. Voltak más esetek is, és nem mindig végződtek jól. Kiskőrösön jegyeztem fel a következőt. Egy lány szerelmi kötést, rontást akart küldeni a fiúra. Valamivel bekente a kilincset. A legény megfogta és összezsugorodott a lába... Ilyen történeteket találtam később a XVIII. századi boszorkányperekben is. Érdekes, hogy elődeink ezeket a praktikákat még őshazánkból hozták magukkal.

TT: – Talán minden nőnek megvannak a maga titkai, hiszen ma is mindent megteszünk a szerelemért. Mi a helyzet manapság?

MŽ: – Újjászületőben vannak a régi „módszerek”. Mostanában a lányok, de még a fiúk is sok pénzt költenek jósokra, jósnőkre. Lehet, hogyha megkérdeznék a családjukat, titkok nyomára bukkannának. A régi praktikák már beváltak, kipróbáltak, lehet, hogy többre jutnának velük...